

Та й самі нервові розстрої походять в нашої інтелігенції найчастіш од лінощів). Другим разом я Вам напишу, як я міркую про свою будущину». [1, с. 94–106]

Отже, проаналізувавши лише невелику частинку епістолярного діалогу Б.Грінченка з А. Кримським зауважимо, що їх довгий час єднала творча співпраця, вони жваво обмінювались власним досвідом з різних питань. Їх особисте листування являє з себе величезне біографічне джерело, розкриваючи таємниці творчої майстерні цих визначних особистостей. Їхні стосунки свідчили про безумовну підтримку та повагу вчених один до одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Твори в п'яти томах / А. Ю. Кримський; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка,

1972-1974. Т.5, кн.1: Листи (1890-1917) / ред. тому С. Д. Зубков; упоряд. та прим.: І. О. Лучник та ін. К., 1973. 546 с.

2. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941) : [в 2 т.] / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Кримського. Київ: Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України, 2005. Т. 1: 1890-1917 / Відп. ред. вип. О. Д. Василюк. 2005. 499 с.

3. Борис Грінченко. Зібрання творів. Епістолярна спадщина. Кн. 1 (упорядники: В. В. Яременко, О. М. Мислива; кер. проекту В. О. Огнев'юк). К., 2020. 680 с.

4. Матвєєва Л. Нариси з історії Всеукраїнської Академії наук. К., 2003. 296 с.

5. Гловацький А. Літературні та наукові взаємини Агатангела Кримського з видатними українськими діячами кінця ХІХ – першої чверті ХХ століття // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип.9. С.219-225. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2012_9_26.

Ігор Срібняк,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Марина Палієнко,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

«ВІРНИЙ ШЛЯХ ДЛЯ ПРАЦІ...»: КАР'ЄРНІ ЩАБЛІ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО АНТОНА ПУЗИЦЬКОГО У ПЕРІОД ІНТЕРНУВАННЯ АРМІЇ УНР У ПОЛЬЩІ (1921-1922 рр.)

Про діяльність начальника 5-ої Херсонської стрілецької дивізії Армії УНР генерал-хорунжого Антона Пузицького станом на сьогодні наявна лише уривчаста інформація, яка міститься в кількох енциклопедичних¹ та науково-довідкових² виданнях. Проте в них

¹ Енциклопедія Українознавства. 1973. Т. 7 (Словникова частина). С. 2416; Науменко К. Є. Пузицький Антін Олексійович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред. кол.: В. А. Смолій та ін. К., 2011. (http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe=Puzytskyj_A).

² Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань (біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття. Львів, 1995; Kolańczuk A. Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921. Przemyśl,

майже відсутні дані про обставини його перебування у таборах інтернованих в Польщі.

Дещо більший обсяг спертої на джерелах інформації про А. Пузицького був зібраний Я. Тинченком³. Щоправда, тут присутня й хибна інформація – про підвищення А. Пузицького у генерал-хорунжі з 2 серпня 1921 р. (між тим архівні документи свідчать, що це сталося тільки трьома місяцями пізніше – 1 листопада 1921 р.). Про деякі епізоди діяльності А. Пу-

2003. С.239-240; Литвин М. Р., Науменко К. Є. Збройні сили України першої половини ХХ ст.: генерали і адмірали. Л.; Х., 2007.

³ Тинченко Я. Старшинський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). К., 2007. Кн. 1. С. 356.

зицького у таборах можна дізнатись з низки статей про таборове повсякдення інтернованого українського вояцтва у таборі Стшалково¹, проте вони не дають цілісного уявлення про особистісні риси та характер генерала.

Важливе значення для реконструкції деяких аспектів діяльності А. Пузицького у таборах являє чимала кількість підписаних ним рапортів у якості командира 5-ої Херсонської стрілецької дивізії та начальника групи Військ УНР у таборі Стшалково, що зберігаються в ЦДАВО України. Одна з світлин А.Пузицького (часів його перебування у таборі Щипіорно) присутня в фондах Архіву ОУН при Українській інформаційній службі в Лондоні².

* * *

З січня 1921 р. полковник А. Пузицький перебував у таборі Піотроков, виконуючи обов'язки начальника тамтешньої групи інтернованих Військ УНР. У цьому таборі перебував апарат штабу Дієвої армії УНР, а також група вояків 1-ї Кулеметної дивізії Армії УНР (504 особи), які безпосередньо підлягали А. Пузицькому як помічнику начдива 1-ї Кулеметної дивізії Армії УНР. За сприяння начальника групи у таборі розпочала свою роботу школа грамоти для козаків та курси українознавства різних рівнів, крім того проводились виклади з іноземних мов та історії української літератури³.

А. Пузицький також санкціонував заснування щоденної стіннівки «ВСІМ» («Вільне

Слово і Малюнок»), яка безцензурно виготовлялась вручну в одному примірнику⁴, підтримував ідею створення хору, що розпочав свою діяльність у квітні 1921 р. заходами підполковника Сергія Сологуба⁵. Проте інша ініціатива таборян – створення громади старшин, що мала своїм завданням оздоровлення морального стану усього старшинства в таборі – не знайшла у нього розуміння – і відтак не була реалізована⁶.

У травні 1921 р. полковник А. Пузицький був переведений до табору Ланцут та призначений начальником 5-ої Херсонської стрілецької дивізії (замість полковника А. Долуда). Протягом двох наступних місяців А. Пузицький займався злагодженням її особового складу, до якого увійшли й вояки 1-ої Кулеметної дивізії (після розформування останньої). На початку серпня 1921 р. 5-та дивізія була передислокована до табору Стшалково, умови перебування у якому були досить складними.

Намагаючись привернути до цього увагу командування Армії УНР, А. Пузицький звернувся з рапортом (ч.730 від 30 серпня 1921 р.) до військового міністра та Головного Отамана Військ УНР. У ньому він, зокрема, зазначав, що «одяг, взуття і білизна як старшин, так і козаків знаходиться в дуже кепському стані, багато козаків зовсім не мають взуття, білизни і навіть верхнього одягу», а командування дивізії немає жодних засобів для їх забезпечення всім необхідним. До того ж ситуацію ускладнювало те, що дивізія не мала достатніх коштів аби «заснувати майстерні для полагодження одягу, взуття і в крайніх випадках пошиття нового хоч-би із самого дешевого матеріалу»⁷. У цьому ж рапорті полковник А. Пузицький дав досить докладну картину стану військової освіти в 5-й Херсонській дивізії. Він, зокрема, повідомляв про те, що на

¹ Срібняк І. Інтерновані вояки Армії УНР у таборі Стшалково, Польща (друга половина 1921 – початок 1922 рр.): моральний стан та умови перебування // Проблеми всесвітньої історії. К., 2017. № 2(4). С. 182-195; Срібняк І. Український аматорський театр у таборі інтернованих Військ УНР Стшалково, Польща, очима театральних критиків, серпень 1921 – липень 1922 рр. (за матеріалами часопису «Промінь») // Синопис: текст, контекст, медіа. К., 2020. Т. 26. № 2. С. 48-60; Срібняк І. Військово-фахова та загальна освіта інтернованого вояцтва Армії УНР в таборі Стшалково, Польща (серпень 1921 – 1922 рр.): особливості проведення // Європейські історичні студії. К., 2020. № 16. С. 155-169.

² Архів ОУН, Ф. 30, оп. 3, од. зб. 23, од. обл. 1 (<https://ounuis.info/fonds/photo-documents-f-30/104/general-xoruzhyj-anton-puzyczkyj-komanduvach-5-yi-xersonskoyi-dyviziji-v-shepiorno.html>).

³ Коляничук О. Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр. Львів, 2000. С.97-99.

⁴ Докладніше про це див.: Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.). Ч.II.: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). К., 2000. С.88-89; Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2002. С.179-180.

⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.79, арк.42-42зв.

⁶ Наша Зоря. Ланцут, 1921. 25 травня. Ч.10-11. С.33.

⁷ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.23.

дивізійних курсах навчається 48 слухачів, виклади для яких тривали безперервно на протязі серпня 1921 р.¹

Через відсутність резолюцій на цьому рапорті не видається можливим встановити, чи мало це звернення А.Пузицького якісь наслідки, проте та обставина, що на початку вересня 1921 р. на начдива 5-ої Херсонської дивізії було покладено й виконання (тимчасове) обов'язків начальника групи Військ УНР у Стшалково, засвідчує високий рівень довіри, яким користувався А.Пузицький у Головного Отамана С.Петлюри.

Начдив 5-ої дивізії й в подальшому докладав усіх зусиль для підвищення рівня своїх підлеглих, і вже у вересні 1921 р. наказав провести чергове зарахування старшин до складу їх слухачів. Протягом усього місяця для них проводились виклади з всіх галузей військової служби, а також вирішувались «тактичні завдання на мапах»². Особлива увага приділялась вивченню статутів (польового, муштрового, залогового та ін.), ці заняття проводились щоденно вранці та ввечері³.

А. Пузицький причинився до заснування й інших дивізійних курсів для своїх підлеглих. Так, зокрема, на повторних курсах військових урядовців 5-ої дивізії навчалось 82 вояки, яким викладалось діловодство та провадились заняття з військового господарства. У школі підстаршин тривало «муштрове навчання і практичне проходження польового статуту на площі табору, а словесне в бараку». Окремі дивізійні вишколи (гарматний, кінний і технічний) мали своїми слухачами 72 старшин і підстаршин, їх навчання відбувалось «самим інтенсивним порядком, але за браком належних підручників» теоретична складова викладів не була належним чином забезпечена. Окремо 142 старшинам та урядовцям заходами культурно-освітнього відділу щоденно викладались курси українознавства (українська історія, географія, література і мова). Так само викладами з українознавства були охоплені й козаки, а для неграмотних з їх числа була відкрита школа грамоти⁴.

Вересень 1921 р. видався насиченим для таборян на події не тільки через збільшення кількості вояцтва Армії УНР, які потрапляли у мало пристосовані (або взагалі непристосовані) для перебування в таборі умови. Сильним «подразнюючим» чинником стала поява в таборі французьких офіцерів з пропозиціями запису до Іноземного легіону. Як йшлося у рапорті полковника А.Пузицького № 3089 від 14 вересня 1921 р., цього дня до табору Стшалково прибув полковник французької армії, який розпочав вербовку таборян до складу колоніальних військ. Цей приїзд став власне продовженням аналогічної роботи французьких військових представників, яка провадилась раніше в Ланцуті (за її результатами були укладені списки бажаних потрапити до Французького іноземного легіону). Ці списки були прикріплені на стінах бараків у Стшалково, що засвідчило продовження процесу вербовки⁵.

У цій ситуації полковник А. Пузицький склав рішучий протест французькому офіцеру за його самочинні та незаконні дії, які той вчинив без узгодження з вищим політичним проводом та командування інтернованих військ УНР. У відповідь останній заявив, що він «вербує росіян як дезертирів» та нічого не знає про українців та Україну. У подальшій дискусії француз почав з'ясовувати факт визнання УНР іншими державами, на що А.Пузицький підтвердив таке визнання Польщею, а також наголосив на тій обставині, що український народ провадить вже чотирирічну боротьбу з більшовиками і вже тільки цим здобув собі визнання в Європі. Після такого обміну думками французький представник дав А.Пузицькому слово честі про припинення вербовки серед українців до проведення консультацій з главою французької військової місії в Польщі генералом А. А. Нісселем у Варшаві⁶.

Досить промовистим було те, що С. Петлюра залишив на цьому рапорті власноручний припис, зміст якого свідчив про цілковиту

¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.23.

² ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.234, арк.31.

³ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.23.

⁴ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.234, арк.31-31зв.

⁵ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.476, арк.89-89зв. (див. також копію рапорту полковника А.Пузицького: ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.473, арк.23-23зв).

⁶ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.476, арк.89-89зв.; (див. також копію рапорту полковника А.Пузицького: ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.473, арк.23).

підтримку останнім всіх організаційних та дисциплінарних заходів начальника групи інтернованих військ УНР в Стшалково: *«полковник А. Пузицький взяв вірний шлях для праці. Хай працює твердо по цьому напрямку»*¹.

Поява французьких представників у таборі підштовхнула декого із старшин Армії УНР показати випадковість свого перебування в її складі. Одним з таких був поручник Селезньов (штаб тилу Дієвої армії), який ще на початку вересня 1921 р. записався до складу Французького іноземного легіону. 18 вересня ц.р. за розпорядженням начальника групи інтернованих він мав бути відправлений за це під арешт, але відмовився його виконувати, а коли за ним до бараку з'явився польський «постерунок», поручник Селезньов «в присутності вищих старшин досить демонстративно в категоричній формі відмовився йти під арешт, заявивши, що він є Француз, зараз уявляє з себе старшину Французької Армії, тому всякі розпорядження Української влади для нього не обов'язкові»².

Реагуючи на таку поведінку цього старшини начальник штабу групи полковник О. Білецький («за уперте небажання виконувати наказів») оголосив йому 28-денний арешт на таборовій гауптвахті, після чого поручник Селезньов мав бути притягнутий до військового суду, про що своїм рапортом (№ 3214 від 29 вересня 1921 р.) полковник А. Пузицький повідомляв військового міністра уряду УНР³.

Ця історія мала своє продовження, бо коли під час обходу табору майором Пешковським (в супроводі полковника А. Пузицького) поручник Селезньов, якого було тимчасово звільнено з гауптвахти, звернувся російською мовою до польського коменданта зі скаргою на свій арешт. Роз'яснення коменданта, що це є справою українського командування табору, викликало гнів Селезньова та заяви про його невизнання Армії УНР, яка є «не армія, а банда». Після цього за наказом полковника А. Пузицького Селезньов був наново арештований та у супроводі польських солдат

відправлений на гауптвахту. Ще за кілька днів він був деградований у козаки та мав бути негайно висланий з табору⁴.

Проте така принципова позиція полковника А. Пузицького не влаштовувала деяких старшин, які вдавались до різних провокацій задля ускладнення його діяльності на цій посаді. На підтвердження цього свідчив один з наказів польського командування, в якому полковнику А. Пузицькому було висловлено подяку за ту допомогу, яку він нібито надавав французькому офіцеру під час роботи останнього в таборі (вербування бажаючих до лав Французького іноземного легіону). У своєму рапорті військовому міністру (ч.36-т від 8 жовтня 1921 р.) полковник А. Пузицький зазначав, що він навпаки – намагався перешкодити проведенню вербовки українців, але, за його словами, «провокаторська діяльність в Стржалковському таборі знаходить для себе відповідний ґрунт і поширюється далі»⁵.

Ще однією підставою для занепокоєння А. Пузицького стала поява у вересні 1921 р. у м. Стшалково і Слупську (Слупцях) «німецьких шпигунів, котрі заманювали наших вояків до дезертирства в Німеччину» (очевидно йшлося про представників П. Скоропадського, які за дорученням гетьманського центру в Берліні намагались привернути на бік останнього нестійких у політико-ідеологічному відношенні вояків Армії УНР – *авт.*). У своєму рапорті до військового міністра уряду УНР (ч. 3211 від 19 вересня 1921 р.) А. Пузицький повідомляв останнього про активну видачу бажаючим подорожніх документів та грошей, внаслідок чого за кілька днів вересня ц.р. з табору дезертирувала «значна» (без зазначення конкретної кількості – *авт.*) старшин і козаків. У цій справі полковник А. Пузицький двічі звертався до «доводства» (комендатури – *авт.*) табору з пропозицією провести арешти таких агітаторів, причому пропонував допомогу з боку української жандармерії (у цьому йому було відмовлено)⁶.

Одночасно полковник А. Пузицький намагався обмежити позаслужбові впливи

¹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.476, арк.84.

² Промінь. Стрілково (Стшалково), 1921. 2 жовтня. Ч.19 (без посторінкової пагінації).

³ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.23, арк.22, 24.

⁴ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.476, арк.88.

⁵ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.473, арк.213зв.

⁶ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.476, арк.87-87зв.

таборової «аристократії» (осіб з числа інтернованих, які посідали відповідальні посади). Справа в тім, що їх здебільшого зайняли «балаховці» (з числа колишніх російських жандармів), а також «злочинний елемент» з числа інтернованих українців, які визнали себе «польськими підданими». За наказом А. Пузицького останніх було викреслено зі списків вояків 5-ої дивізії та знято з харчового забезпечення. Крім того, він вимагав у комендатури табору передати цілу групу таких осіб до рук українського військового командування для притягнення їх до відповідальності, уклавши та вручивши відповідні списки таких осіб (здебільшого галичан за походженням). Очевидно, що такі дії полковника налаштували проти нього згадувану верству таборового населення, які вдавались до усіх можливих заходів задля компрометації начальника групи інтернованих – як в очах польської влади, так і серед старшинства дивізії¹.

Їх заходами полковника А. Пузицького, начальника штабу дивізії підполковника В. Чабанівського, українського коменданта табору сотника Л. рнішевського було безпідставно включено до списку осіб, яким заборонялось видавати перепустки на вихід з табору. У зв'язку з цим та іншими повідомленими їм фактами полковник А. Пузицький просив «про призначення слідства з приводу провокаторської діяльності злочинного елементу і притягнення його до суворой відповідальності»², що спонукало польську комендатуру табору переглянути згадуваний список.

Слід відзначити, що інколи рішучість полковника А. Пузицького набувала рис зятятості та безоглядності, справляючи деструктивний вплив окремі сторони таборового життя. Повною мірою це проявилось на початку жовтня 1921 р., коли А. Пузицький своїми діями фактично змусив членів Драматичного товариства (театральної трупи під проводом сотника В. Далекого) при 5-й Херсонській дивізії ухвалити рішення про власну самоліквідацію. І хоча трупа утворилась ще в середині 1920 р., і весь цей час виставляла на сцені таборового театру «історичні, побутові й сучасні

п'єси в найкращому сценічному виконанні», намагаючись «дати розумну розвагу козацтву серед невідрадних умов таборового життя» – це не було прийнято до уваги начдивом³.

Певно що «больовою» точкою конфлікту були кошти, які заробляли артисти своєю грою та майстерністю, проводячи час від часу виїзні вистави у найближчих польських містах⁴, що увійшло в протиріччя з суворою таборовою дійсністю та суворою вдачею полковника А. Пузицького. Напевно що така незалежність дратувала останнього, а крім того начдиву не подобалось й те, що згадуване товариство самостійно розпоряджалося коштами, отриманими шляхом реалізації вхідних квитків за частину вистав (як правило драмгуртки виставляли кожну п'єсу двічі, при чому другий раз – безоплатно для козацтва).

З суто солдафонською прямолінійністю А. Пузицький вдався до фактичної заборони діяльності «самостійного» драматичного товариства – шляхом відмови визнання за ним прав юридичної особи. Кількома своїми наказами, «направленими до унеможливлення артистичної праці» членами згадуваного товариства, він фактично паралізував їх нормальну роботу. Взагалі – всі його розпорядження, на думку членів Драматичного товариства, дискримінували артистів, та мали образливий для них зміст. А на початку жовтня 1921 р. він взагалі віддав усне розпорядження про його ліквідацію. Прикметне, що інформація про самоліквідацію товариства була подана для поширення на шпальтах «живої» таборової газети «Промінь», проте – як свідчать позначки цензури – цей текст був заборонений для оголошення табор'янам⁵.

Але цей прикрий епізод в діяльності А. Пузицького ніяк не вплинув на реноме начальника групи інтернованих – його рішучі дії з наведення дисципліни та порядку в таборі

³ ЦДАВО України, ф.3524, оп.1, спр.1, арк.1 (Протокол загальних зборів членів Драматичного товариства при 5-й Херсонській стрілецькій дивізії від 5 жовтня 1921 р. про самоліквідацію).

⁴ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.237, арк.23 (Репорт полковника А. Пузицького військовому міністру та головному отаману Військ УНР, ч.730 від 30 серпня 1921 р.).

⁵ Промінь. Стрілково (Стшалково), 1921. 9 жовтня. Ч. 20.

¹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.473, арк.213в.

² ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.473, арк.213в.-22.

цілковито підтримувались головною командою Військ УНР. Більше того – його заслуги були відзначені присвоєнням йому на початку листопада 1921 р. військового звання генерал-хорунжий, що безперечно додало начальнику групи сил під час виконання ним своїх службових обов'язків.

Як і раніше, в полі уваги А. Пузицького залишалось організація військового навчання таборян, чому суттєво перешкождала майже цілковита відсутність відповідної навчальної літератури, на що в своєму рапорті (ч.1702 від 16 листопада 1921 р.) до 3-го генерал-квартирмейстера Генерального штабу Армії УНР полковника Сігаріва звертав увагу начальник групи інтернованих. Він зокрема зазначав, що ця обставина змушує використовувати деякі старі російські посібники («Наставление для стрельбы»). Але завдяки поєднанню теоретичних занять та практичних вправ (робота з картами, вирішення тактичних завдань, військова гра) курси допомагали їх слухачам опановувати нові знання з ділянки військових знань¹.

Ще одним серйозним викликом для начальника групи стало посилення розкладової роботи більшовицьких агітаторів у таборі, що спонукало А.Пузицького звернутися з рапортом (від 4 грудня 1921 р.) до військового міністра Уряду УНР, в якому повідомляв про перебування у більшовицькій секції табору кількох колишніх старшин Армії УНР, які «мали намір увійти в стосунки з нашим вояцтвом», але завдяки рішучим заходам українських контррозвідників «цей намір був паралізований». До рапорту був прикладений «Список старшин та козаків перешедших до большевицької армії з армії У.Н.Р. які мешкають в таборі Стрілково», що був підписаний начальником контр-розвідного (агентурного) відділу сотником М.Гавінським. У ньому фігурувало 14 осіб, і серед них – колишній начальник контррозвідки 4-ої Київської стрілецької дивізії сотник Єроній Баратов².

Заважало роботі А. Пузицького й «фронда» частини командирів частин та з'єднань Армії УНР (дислокованих у Стшалкові), які будь-що намагались підважити рішення на-

чальника групи інтернованих. До їх числа належав й т.в.о. командира 1-ої Запорізької стрілецької дивізії полковник В.Мазюкевич, який звернувся «таємним» рапортом (ч.91 від 15 грудня 1921 р.) до військового міністра уряду УНР, інформуючи останнього про «незакономірні відносини» щодо нього з боку А.Пузицького. Зрештою, скарги полковника В.Мазюкевича мали своїм наслідком те, що його було усунено від виконання обов'язків комдива, після чого останній звернувся з рапортом про своє звільнення у відставку³.

Але найголовнішою проблемою взимку 1921/1922 рр. була нестача матеріальних ресурсів, які могли би бути спрямовані для задоволення потреб інтернованих. На початку зими становище інтернованих погіршилося в такій мірі, що 25 грудня 1921 р. начальник групи інтернованих військ УНР в таборі Стшалково генерал А. Пузицький був змушений звернутися з рапортом до голови Ліквідаційної місії УНР у Варшаві з рапортом, в якому повідомляв, що становище інтернованих в таборі стало приймати «ненормальні умови» з того часу, коли військова влада ухвалила рішення про передання табору в підпорядкування цивільному комісару.

За оцінкою начальника групи інтернованих – у цей час «справа заправіантування і опалення» прийшла в цілковитий занепад: запасів вугілля в таборі залишилось на 6-7 днів, а крім того воно відпускається за нормами листопада (а не грудня), картоплі вистачить не більше як на 8 днів, чай не видавався з 16 листопада, цукор – з 2 грудня, так само як і кава, мармелад. Також з 16 грудня було припинено видавання солі, а її відсутність у стравах могла викликати у інтернованих різні хвороби⁴.

Відтак дійсністю в таборі було те, що «голе і обдерте вояцтво сидило в холодних бараках і в добавок те, що зараз з приводу браку продуктів приходиться голодати в дійсності». Генерал А. Пузицький звертав увагу голови Ліквідаційної комісії УНР, що заборговані кількості продуктів за грудень за жодних обставин не будуть видані у січні наступного року, бо у таборових складах відсутні будь-які

¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.240, арк.36зв.

² ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.827, арк.3-зв., 4.

³ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.827, арк.41-41зв.

⁴ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.822, арк.30.

запаси продуктів та палива. І хоча польський цивільний комісар табору й докладав енергійних зусиль для забезпечення інтернованих визначеними нормами продуктів та палива, всі вони мали надходити за розпорядженням з Варшави, між тим центральна польська влада не поспішала йти на зустріч інтернованому українському вояцтву¹.

У своєму рапорті генерал А. Пузицький зазначав, що «гостро стоїть справа взуття та одєжі, а також не мається соломн для матраців, і не вистачає коців». У цій ситуації «шевські і кравецькі майстерні витрачають останні гроші, для підтримки в можливому стані одєжі та взуття; прибутки крамниць майже цілком витрачаються на купівлю палива для готування їжі і частично для опалення бараків». Між тим українському командуванню групи стали відомі факти того, що дехто з місцевої польської людності, розбирав, особливо вночі, незайняті землянки і бараки, аби використати отримане в такий спосіб дерево для опалення своїх помешкань, а решту – продати українцям за ринковою ціною².

Начальник групи інтернованих військ УНР не міг «уявити собі дальшого існування табору в такому стані», вважаючи це «глузуванням над українським вояцтвом», що стало можливим через «недопустиму байдужість» з боку начальника секції інтернованих УВЛК. Генерал не вважав для себе можливим мовчати в такий скрутній ситуації, хоча й відзначав, що «загинутн ми не загинемо – будемо викручуватись з тяжкого становища». На йому думку, було би доцільним звернутись до «представників всіх культурних держав світу» аби привернути їх увагу до долі «решток лицарів Української Армії, котрі своєю героїчною боротьбою спасли весь мир і культуру від вандалів ХХ віку (йдеться про більшовиків – *авт.*), які в одноковій мірі були страшні для всіх». І коли Польща не може належним чином подбати про інтерноване українське вояцтво, то цю місію мають виконати Франція і Англія³.

Аби хоч мінімально скрасити інтернованим їх таборовий побут з нагоди приходу Но-

вого 1922 року, генерал А. Пузицький допоміг в організації його святкування, давши відповідні доручення начальникові культурно-освітнього відділу табору. Зусиллями його підлеглих була підготовлена святкова програма: надвечір 31 грудня артисти презентували дві одноактівки – «Ой не ходи Грицю» і «Про що тирса шелестіла». Опівночі глядачам була показана жива картина «Появлення Нового року», після чого присутніх привітав начальник групи інтернованих Військ УНР. Перша частина була завершена виконанням національного гімну. О першій годині ночі почалась друга частина імпреди, під час якої виступили хор Д. Котка і струнний оркестр Захарчука, який після кількох своїх сольних виступів до ранку грав танцювальні мелодії⁴.

Між тим умови перебування інтернованих у таборі продовжували погіршуватись, що супроводжувалося ще й першою появою у таборі більшовицьких дипломатів – представників «російсько-української» делегації, які запропонували інтернованим повернутись до УСРР, скориставшись проголошеною Москвою амністією. 13 січня 1922 р. комендантом табору було видане розпорядження про оголошення у всіх бараках запису всіх бажаючих повернутись до більшовицької Росії. Але генерал А. Пузицький заперечив виконання такого розпорядження, і за короткий час повідомив, що таких серед українців немає.

Одночасно начальник групи інтернованих доручив культурно-освітнім відділам організувати проведення низки інформаційних заходів, покликаних роз'яснити вояцтву дійсні наміри більшовиків, метою яких було послаблення української військової організації у таборах, роз'єднання та розпорошення інтернованих. Також начальником групи були дані відповідні вказівки всім командирам і начальникам інтернованих в таборі частин армії УНР⁵. Завдяки цим енергійним діям генерала А. Пузицького проголошення амністії не змогло суттєво вплинути на моральний стан інтернованого українського вояцтва.

¹ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.822, арк.30-30зв.

² ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.822, арк.30зв.-31.

³ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.822, арк.31.

⁴ Армія за дротами. Збірка документів / редактор-упорядник В. Моренець, Кам'янець-Подільський 2018, с. 353.

⁵ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.827, арк.53.

Разом з тим позиція А.Пузицького щодо «живої» таборової газети «Промінь»¹ змушує констатувати його цілковиту неготовність конструктивно сприймати критичні зауваження навіть у тому випадку, коли вони не стосувались його персонально. На такий висновок наштовхує його реакція на публікацію статті «Старшина Української армії його права й престиж»², автор якої здійснив спробу унаочнити деякі негаразди, які мали місце у середовищі старшинства Армії УНР. Щоправда, згадувана публікація була заборонена до друку (оголошення) в згаданій газеті, але її редакція вважала за потрібне зігнорувати припис цензора.

Вже у наступному номері редакція сповістила читачів про те, що прочитання матеріалу «Старшина Української армії...» – всупереч забороні цензури – потягнуло за собою накладання дисциплінарних покарань на редактора та співробітників газети, що безумовно належало до компетенції командування групи інтернованих. Проте «віддання всіх співробітників [газети] під переслідування Польської влади і обвинувачення [їх] в праці противній Польській Державности» змусило редакцію газети та ініціативний гурток припинити «свою посильну працю на користь суспільства, чекаючи тих ліпших часів, коли прийде вільна думка і коли «Промінь» дійсно стане променем сонця в наболілих душах таборового суспільства»³.

Безсторонньо оцінюючи логіку дій А. Пузицького при визначенні покарань співробітникам редакції газети «Промінь» слід відзначити, що дії останнього були цілком неадекватними, і зрештою – дозволяють висловити сумнів у його компетенціях, і взагалі – відповідності займаним посадам (начальника дивізії та начальника групи інтернованих Військ УНР).

¹ Докладніше про це видання див.: Срібняк І., Палієнко М. Таборова «жива» газета «Промінь» як джерело для реконструкції особливостей життя і повсякдення інтернованих вояків Армії УНР у Стшалково, Польща (1922 р.) // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія. Маріуполь, 2021. Вип.30 (в друці).

² Живчук К. Старшина Української армії його права й престиж // Промінь. Стрілково (Стшалково), 1922. 5 лютого. Ч.31 (посторінкова пагінація відсутня).

³ Від редакції // Промінь. Стрілково (Стшалково), 1922. 19 лютого. Ч.32 (посторінкова пагінація відсутня).

Більше того – начальник групи не обмежився лише цими покараннями, а фактично намагався знищити саму газету – санкціонувавши у середині квітня 1922 р. виселення її редакцію з окремого приміщення аби розмістити там когось зі своїх «відповідальних» штабних працівників. Прикметне, що всі звернення газети щодо виділення нового приміщення були проігноровані командуванням групи, так само абстрагувався від цієї справи й таборовий культурно-освітній відділ, який при цьому ще й вимагав аби редакція неодмінно забезпечувала своєчасний випуск газети.

Редакція робила висновок, що газеті «свідомо хтось перешкоджає працювати, що наша газета комусь сидить більмом на оці» (очевидно що йшлося про генерала А. Пузицького – *авт.*), і коли інші періодичні видання мали свої власні сталі приміщення, «Промінь» «як якийсь безбатченко тиняється по чужим баракам, не маючи за весь час свого існування притулку»⁴. В цій майже безвихідній для газети ситуації продовжував дивувати своїми невмотивованими, і навіть алогічними наказами генерал А.Пузицький, який (як начальник 5-ої Херсонської дивізії) заборонив сотникові К. Живчуку «брати яку небудь участь» у виданні «Променя»⁵.

Отже, на час перебування А. Пузицького у таборах інтернованих припадає найвищий злет його службової кар'єри – коли він спочатку призначається на посаду командира 5-ої Херсонської стрілецької дивізії, а ще за кілька місяців йому доручається виконання обов'язків начальника групи інтернованих Військ УНР у таборі Стшалково. У цій якості він послідовно протистояв деструктивним процесам у середовищі таборян, маючи при цьому цілковите розуміння і підтримку з боку вищого військового керівництва армії та ДЦ УНР в екзилі. До його заслуг слід віднести й організацію військового навчання інтернованого вояцтва у таборі Стшалково та гідне відстоювання національних інтересів перед польською владою.

⁴ Дячук-Дяченко М. Таборове життя // Промінь. Стрілково (Стшалково), 1922. 23 квітня. Ч.39 (посторінкова пагінація відсутня).

⁵ Від редакції // Промінь. Стрілково (Стшалково), 1922. 30 квітня. Ч.40 (посторінкова пагінація відсутня).

Разом з тим, окремі його дії та рішення (нищення драматичного товариства, репресії щодо співробітників часопису «Помінь») були дуже сумнівними, і можуть прямо свідчити про культурну обмеженість А. Пузицького – старого армійського служачи, напевно що вихованого в гірших традиціях Російської імператорської армії. Якби міркування ним не рухали – боротись з драмгуртком шляхом заборон, відмовляючись від нормальної комунікації з артистами – все це було недостойним українського старшини, та вочевидь свідчило

про його низький культурний ценз. Аналогічне твердження стосується і його спроб унеможливити критику негативних сторін таборового життя засобами друкованого слова.

Але попри це нерозуміння гуманітарних потреб інтернованого вояцтва А. Пузицький залишився вірним урядові УНР та українській національно-визвольній ідеї. Після ліквідації таборів він продовжував стало перебувати в Українській станиці в Каліші, беручи діяльну участь у ветеранських організаціях українських комбатантів.

Андрій Кузьменко,

*Національний історико-етнографічний
заповідник «Переяслав»*

АРХІТЕКТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. Г. ЗАБОЛОТНОГО У КИЄВІ В 1920–1940-х рр.

Свого часу Володимир Гнатович Заболотний у своїх спогадах писав: «... Коли я згадую дитинство, в моїй уяві виникає така картина. На зеленій галявині сидять два невеличкі хлопчики – пастухи. Обидва білявенькі, сіроокі. Обидва босі і в латаних сорочках. Один з них – я. Другий – мій товариш Максимко. Ми з глини виліплюємо маленькі хатки, клуні ...»¹. Оцінюючи з висоти сьогодення архітектурну та мистецьку спадщину видатного українського зодчого, ми розуміємо, що, мабуть саме з тих глиняних хаток і клунь й починається історія архітектурних проєктів нашого славетного земляка.

Втім, перші, «справжні» проєкти В. Г. Заболотного були виконані ним вже під час навчання у Київському художньому інституті, у дусі конструктивізму. Цей архітектурний стиль став домінантним у Радянському Союзі у 1920-ті рр., оскільки вважався вихідною точкою нової соціалістичної архітектури та уособлював епоху індустріалізації, в якій мисте-

цтво повинне було служити виробництву. Зокрема, в 1925 р. за конкурсний проєкт пам'ятника В. І. Леніну на пл. III-го Інтернаціоналу в Києві (сучасна Європейська пл.), виконаний у стилі конструктивізму, В. Г. Заболотний разом з Г. Ф. Мілінісом та скульптором І. П. Писаренком був удостоєний своєї першої премії за скульптурний твір².

Перебуваючи в студентські роки під впливом конструктивізму, майбутній український зодчий також працював у руслі поширеної тоді течії формалізму. Вона характерна механістичним оперуванням голими об'ємами і площинами, з метою створення найбільш цікавих їх комбінацій³. Так, підготовлений В. Г. Заболотним дипломний проєкт на тему: «Профілакторій на 500 ліжок коло м. Києва в садибі «Кинь грусть»» також вирішений у формах функціоналізму. Сьогодні це – багатий на

¹ Грачова Л. М. Архітектор В. Г. Заболотний. К.: Будівельник, 1967. С. 6.

² Некрасов В., Гасовський П. В. Г. Заболотний. К.: Мистецтво, 1947. С. 8.; Проєкт пам'ятника В. І. Леніну у Києві // Глобус. 1925. № 7. С. 149.

³ Некрасов В., Гасовський П. Зазнач. твір. С. 11.